

№ 36 (2024) С. 154–160
National Academy of Fine Arts and Architecture
Collection of Scholarly Works
«Ukrainian Academy of Art»
ISSN 2411–3034
Website: <http://naoma-science.kiev.ua>

УДК [7:378.6(477.411)НАОМА]:743
ORCID ID: 0000-0003-0089-8060
ORCID ID: 0000-0002-6303-051X
DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2024-36-16>

Євген Піскунов

*старший викладач кафедри живопису та композиції
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
yevgen.pyskunov@naoma.edu.ua*

Валерія Пітеніна

*докторка філософії,
старша викладачка кафедри теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
valeriia.pitenina@naoma.edu.ua*

ПРОБЛЕМИ АНАТОМІЧНОГО СТУДЕНТСЬКОГО РИСУНКА ТА ШЛЯХИ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ В НАОМА

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати сучасні виклики, які виникають в процесі викладання пластичної анатомії в НАОМА, зокрема труднощі, які виникають у студентів під час освоєння анатомічного рисунка. Пропонуються методи вирішення цих проблем та шляхи підвищення зацікавленості студентів традиційними академічними дисциплінами. Особлива увага приділяється зміні методів викладання, використанню нових медійних технологій у навчальному процесі та трансформації академічної освіти загалом. **Методи дослідження.** У процесі дослідження було використано емпіричний метод візуального аналізу, а також історичний і порівняльний теоретичні методи. Було досліджено студентські рисунки, накопичені на кафедрі, частина з яких експонувалася на виставці у 2024 році. Метод аналізу та синтезу дозволив дійти висновку щодо специфічних труднощів, які виникають у студентів при опануванні анатомічного рисунка. **Результати.** Визначено ключові проблеми, з якими стикаються студенти при виконанні анатомічного рисунка. Серед них: недостатній досвід роботи з натури, фрагментарність мислення, помилки у визначенні пропорцій та зниження інтересу до тонального рисунка. **Висновки.** Запропоновано шляхи вирішення виявлених проблем, зокрема оновлення навчального простору з використанням новітніх технологій. Найбільш перспективним напрямком є адаптація завдань з дисципліни «Пластична анатомія» до спеціалізацій, які вивчають студенти (живопис, графіка, дизайн, скульптура тощо). Це сприятиме ефективнішому засвоєнню матеріалу та подоланню труднощів. Отримані результати можуть бути використані для оновлення підручників та навчальних програм.

Ключові слова: пластична анатомія, мистецька освіта, педагогіка, сучасне мистецтво, живопис, графіка, інтерактивні технології.

PROBLEMS OF STUDENTS' ANATOMICAL DRAWING
AND POSSIBLE SOLUTIONS AT NAFAA

Yevgen Piskunov

Senior Lecturer at the Department of Painting and Composition
National Academy of Fine Arts and Architecture
yevgen.pyskunov@naoma.edu.ua

Valeriia Pitenina

PhD, Senior Lecturer
National Academy of Fine Arts and Architecture
valeriia.pitenina@naoma.edu.ua

Abstract. The article analyzes contemporary challenges in teaching plastic anatomy at NAFAA and the difficulties students face in mastering anatomical drawing. It proposes methods to address these problems and enhance interest in traditional academic disciplines. The study focuses on changes in teaching methods, incorporating new media technologies, and broader transformations in academic education. **Research Methods.** The study employs the empirical method of visual analysis, as well as historical and comparative theoretical methods. These were applied to the accumulated collection of student drawings maintained by the department, some of which were displayed at an exhibition in 2024. Through analysis and synthesis, conclusions were drawn regarding specific difficulties students face when mastering anatomical drawing. **Results.** Key recurring problems identified among students working on anatomical drawing include insufficient experience drawing from life, fragmented thinking, proportional errors, and a declining interest in tonal rendering.

Conclusions. Proposed solutions include updating the learning environment and utilizing modern technologies. The most promising approach appears to be the adaptation of plastic anatomy tasks to students' specializations (painting, graphic arts, design, sculpture, etc.), addressing their specific needs. The findings can be used to update textbooks and curricula.

Key words: plastic anatomy, art education, pedagogy, contemporary art, painting, graphic arts, interactive technologies.

Постановка проблеми. Сучасна вища мистецька освіта в Україні перебуває у стані перманентної трансформації. Зберігаючи традиційну академічну систему, вона водночас змушена реагувати на виклики сучасності. Вочевидь усталені моделі навчання й викладання потребують змін як на формальному рівні (програми, методи), так і на сутнісному (завдання, пріоритети). Станкова картина досі залишається одним із основних результатів навчання в українській академічній мистецькій освіті у напрямку живопису. Вона також є найпоширенішою формою вираження авторської ідеї в академічній освіті. Це стосується і викладання в НАОМА. Попри розмаїття можливих авторських позицій, для роботи над станковою картиною досі бажані (хоча, напевно, вже не завжди необхідні) професійні навички з формальної композиції, живопису, рисунка, перспективи та анатомії. Пластична анатомія, як дисципліна класичного академічного циклу з давньою історією, має частково трансформуватися і водночас обґрунтувати свою важливість та актуальність у студентоорієнтованій системі навчання. Це особливо важливо в умовах використання нефігуративних

форм, редімейду, медійних технологій тощо. Організована у 2023 році ретроспективна виставка навчальних рисунків дала змогу проаналізувати якість робіт, відстежити зміни та виявити складнощі, які виникають у студентів. На основі цього запропоновано можливі шляхи вирішення зазначених проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зображення тіла та, відповідно, візуалізація тілесності реалізуються через вивчення пластичної анатомії в академічній освіті. Питанням викладання пластичної анатомії в НАОМА присвячено статті А. Мельничук [1; 2] та Є. Піскунова [3]. Викладання дисциплін фортеху в НАОМА висвітлено у статтях О. Кошуби-Вольвач [4]. Л. Наконечна досліджує історію трансформації НАОМА, зокрема зміни у засобах і, найголовніше, задачах викладання [5]. Проблеми академічного рисунка в умовах дистанційного навчання проаналізовано у статті В. Сухенка та О. Засипкіна [6]. Дискусіям щодо художньої освіти в НАОМА присвячено статтю О. Ковальчука [7]. Досвід мистецької освіти з точки зору художника-викладача аналізують у своїх роботах О. Ясенев [8] та С. Сабакарь [9].

Мета дослідження. Проаналізувати складнощі, з якими стикаються студенти при опануванні анатомічного рисунка. Обґрунтувати можливі шляхи вирішення цих проблем та впровадження нових методів викладання пластичної анатомії на прикладі навчальних завдань, що використовуються в НАОМА.

Виклад основного матеріалу. Пластична анатомія як навчальна дисципліна надає художнику широкі можливості для реалізації творчих завдань, які, відповідно до сучасних тенденцій мистецтва, значно виходять за межі прямого реалістичного зображення людського тіла. Зміна цих завдань вимагає перегляду концепцій викладання, а головне – переосмислення можливостей та особливостей пластичної анатомії.

Питання актуальності методів викладання неодноразово ставало предметом професійних дискусій. Так, А. Мельничук наголошує, що «значущість викладання пластичної анатомії в системі академічної освіти України за сучасної доби підтверджується все новими і новими здобутками її випускників, навіть тоді, коли їхній доробок не зачіпає сфер фігуративної творчості. Адже прищеплене їм почуття пропорції, закладене в самому людському організмі, допомагає молодим митцям створювати переконливі художні образи» [2, с. 57]. І це демонстрація традиційного підходу до розуміння та викладання дисципліни, що базується на сталих принципах академії. Як зазначає В. Сухенко, «впродовж всієї історії академічного рисунка домінуючим методом був принцип «натурного» рисування, а в його тіні розвивався метод «умоглядного» рисування». А «результатом взаємодії «розуміння» і «вираження» є «загальне уявлення» про ідеальний образ, утворений в свідомості і потім виражений, виявлений лінією або іншим наочним способом» [6, с. 78].

Дослідниця Л. Наконечна підкреслює, що «методика викладання, навчальні програми базуються на довгогодинних натурних, анатомічних штудіях, копіюванні візців» [10, с. 57]. Проте ці методи в сучасних умовах зазнали руйнівного впливу зовнішніх обставин і не можуть бути повністю реалізованими. Навіть якщо оминати питання доцільності традиційних методів, виникає потреба трансформувати базові задачі, структуру та методи викладання відповідно до сучасних запитів.

У 2023 році викладачами пластичної анатомії А. Мельничук, Є. Піскуновим та А. Яковенком було організовано ретроспективну виставку навчальних рисунків, яка

хронологічно охопила близько 100 років. Ця подія стала одним із важливих прецедентів рефлексії та переосмислення сучасного стану і ролі дисципліни, а також визначення шляхів її подальшого розвитку. Архів студентських рисунків регулярно поповнюється від семестру до семестру. Впродовж останніх п'яти років спостерігаються певні тенденції, які унаочнюють реалії та зміни в навчальному процесі.

Очевидною проблемою є *недостатній практичний досвід* малювання з натури. Це впливає на те, як студент організовує робоче місце, обирає відстань до об'єкта, а також розташовує себе у просторі відносно світла та колег ще до початку роботи. У результаті вже на старті виникають *проблеми з композицією*, зокрема на рівні *масштабування*. Наприклад, неправильно вибрана відстань до об'єкта змушує студента переводити погляд із одного елемента на інший, унеможливаючи сприйняття всієї форми одночасно. Це породжує бажання зробити рисунок із фотографії об'єкта. Такий підхід дискредитує принцип дослідження форми художником, який є ключовим постулатом у традиційній академічній освіті.

Проблема кліпового мислення, на яку звертають увагу викладачі різних вищих навчальних закладів [12], торкається й наших студентів. Коли об'єкт достатньо складний для вивчення за 10–15 хвилин, студенти втрачають необхідний рівень концентрації уваги.

Наприклад, об'єм у просторі, такий як череп, неможливо опанувати без багатогодинного вивчення його з різних ракурсів з олівцем у руці. Також важливим є досвід споглядання його в повільному русі в просторі. Це завдання потребує значних особистісних зусиль і великого обсягу самостійної роботи студента. Однак усе частіше спостерігається ситуація, коли студент, перебуваючи перед експонатом, намагається створити рисунок із фотографії, зробленої тут і зараз.

З одного боку, тут спрацьовує звичка сприймати світ через екран, у більш площинному форматі; з іншого – кліпове мислення формує одномоментне сприйняття, а фотографія виконує функцію «стоп-кадру». Унаслідок цього стає складно сприймати об'єкт цілісно й різнобічно, важко зрозуміти його особливості та пропорції, а завдання, відповідно, потребує значно більше часу для виконання.

У студентських роботах 2020-х років помітна *фрагментарність* сприйняття. Це особливо проявляється у рисунках видовжених або великих об'єктів (іл. 1). Наприклад,

у зображенні нижньої кінцівки, яка займає приблизно половину висоти фігури людини, можна спостерігати достатньо високий рівень майстерності у трактуванні окремих частин (стегна, гомілки, стопи). Водночас між цими частинами простежується явна невідповідність у розмірах і пропорціях.

Іл. 1. Н. Бочкор.
Рисунок грудної клітки.
2 курс. ОПП Живопис.
2021–2022. [Світлина
Є. Піскунова]

Поверхневистість сприйняття помітна в таких роботах, як рисунок мюнхенського тулуба. Через зосередженість на деталях поверхні втрачається відчуття присутності протилежної частини великого об'єму (іл. 2).

Це також можна простежити в рисунках, де зображено профіль якоїсь симетричної форми (торс, череп). Зосередженість на копіюванні всіх деталей поверхні стає надмірною і це призводить до механічного та бездумного перерисовування того, що потрапило в поле зору. В результаті рисунок стає перевантаженим і нецікавим: місце цілісності форми та виразності об'єму займають, хоча й ретельно прорисовані, проте неузгоджені фрагменти. Натомість завдання полягає в дослідженні великої форми, наприклад, мюнхенського тулуба, у запам'ятовуванні основних пропорцій, виділенні певних груп форм та їхньої взаємодії в певному ракурсі. Це потребує активного розумового зусилля в кожному рисунку.

Виставка з фондів кабінету яскраво продемонструвала тенденцію *зниження інтересу до тонального рисунка* (іл. 3) та його поступову заміну аналітичним рисунком. З одного боку, це може бути продиктовано бажанням отримати швидкий результат. З іншого, інтерес

до поверхні форми та її освітленості змінився інтересом до її конструкції. Конструювання форми, замість передачі світло-тіньового моделювання, займає пріоритетне місце під час виконання складних завдань.

Відхід від тонального рисунка відбувся насамперед через скорочення кількості годин, відведених на дисципліну «Рисунок». Разом із тим, кількість годин із дисципліни «Пластична анатомія» залишилася незмінною. Варто зазначити, що недостатня практика вирішення проблем тону в рисунку найбільше проявляється у живописі, де тональність є головною характеристикою кольорової плями. Це однозначно є негативною рисою.

Іл. 2. І. Ястремська. Екорше
торсу зі спини. 2 курс.
ОПП Живопис. 2021–2022.
[Світлина Є. Піскунова]

Іл. 3. У. Мельникова. Екорше
верхньої зігнутої кінцівки.
2 курс. ОПП Живопис. 2022.
[Світлина Є. Піскунова]

Водночас конструювання форми та її аналітичне опрацювання має позитивний потенціал у процесі стилізації форми. Відхід від тонального рисунка на користь аналітичного свідчить про асиметричність навчального процесу. Крім того, проблематика поверхневого сприйняття проявляється як у тональному рисунку, так і в конструктивному. Безперечно, усі ці проблеми мають об'єктивні причини. Однак у контексті викладання дисципліни вони мають розглядатися як нові умови, що потребують змін. У сучасному перформативному суспільстві така складна й необхідна дисципліна не може залишатися реліктом і слово «пластична» набуває також іншого, прямого сенсу.

Вирішення визначених вище проблем є комплексною задачею, тому кафедра задіяла комплексні підходи, які стосуються умов роботи, організації навчання та зміни програм.

Для активізації інтересу до дисципліни в кабінеті було створено творчий простір, насичений різноманітними експонатами. Робочий простір оптимізовано таким чином, щоб кожен мав доступ до вивчення будь-якого експоната. На постійній основі проводяться екскурсії та круглі столи для студентів і викладачів НАОМА та Національного університету «Києво-Могилянська академія». Кафедра рисунка веде сторінку в соціальних мережах. У 2023 році колекцію кабінету пластичної анатомії було оновлено на 643 одиниці, про що детально пишуть А. Мельничук та А. Яковенко [11].

Вперше було розроблено лекційний курс для онлайн-занять із використанням сучасних інтерактивних технологій, що дозволяє студентам отримувати повноцінний матеріал, перебуваючи в будь-якому місці. Індивідуальний підхід дозволяє студентам, що не мають доступу до тривимірних експонатів, ефективно працювати над копіями дистанційно, а введення аналітичної копії з анатомії як навчального завдання є новаторським рішенням.

Для поліпшення розуміння предмета викладачі використовують дошку для педагогічного показу, яка часто сама стає самостійним композиційним об'єктом, на що окремо звертається увага. Та й сам показ стає перформансом (іл. 4). Часто підтемою лекції стає той чи інший аспект основ композиції, який тісно пов'язаний із композицією форми. Його обговорення викликає неабиякий резонанс.

Лекція в аудиторії побудована так, щоб викладач мав змогу отримати зворотний зв'язок щодо виконання домашнього завдання, провести блиц-консультацію, врахувати

комплекс виявлених проблем і надати рекомендації, використовуючи дошку. В цікавій формі викладач анонсує тему лекції, використовуючи відповідну літературу, демонструючи експонати чи інші матеріали, а також викладає основний матеріал, спостерігаючи за увагою студентів і часом, коли необхідно зробити паузу.

Спілкування зі студентами у формі «питання-відповідь» супроводжується графічними поясненнями складних ракурсів. Демонстрація всіх етапів створення рисунка викладачем «наживо» в аудиторії враховує рівень підготовки студентів. Кожна тема лекції дозволяє в графічній формі коментувати певний аспект форми чи конструкції, виокремлювати або об'єднувати елементи, а також застосовувати методи метафор та аналогій.

Наприклад, математичний розподіл відрізка і пропорції, стилістичне узагальнення й рух до абстрактної форми, формування орнаменту, умови й особливості руху форми, момент анімації та ідентифікація певного елемента – все це може бути продемонстровано на зразках класичного і сучасного мистецтва. Обговорюючи зі студентами ту чи іншу тему, доцільно пропонувати шляхи мислення про форму, що замінюють рутинну мнемонічну складову на аналітичну. Для цього акцентуються лінії побудови, позначки пропорцій, лінії основних напрямів, формування узагальнених об'ємів, виокремлення великих та малих ритмів форми. Ще одним важливим

Іл. 4. Є. Піскунов. Лекція «М'язи-згиначі нижньої кінцівки». 2022. [Світлина А. Яковенка]

моментом є усвідомленість кожного етапу роботи. Тому для ефективності завжди наголошується на виконанні одного простого етапу в один момент часу. Такий алгоритм дозволяє найкращим чином оцінити рівень опанування кожного етапу студентом.

Окремим питанням, яке потребує ретельної уваги, є відповідність завдань дисципліни «Пластична анатомія» спеціалізації студентів. Залежно від обраної спеціалізації, студентський потік демонструє суттєву різницю у ставленні до завдань. Загальним є, перш за все, рисування з натури. Але частина завдань може виконуватися в різних техніках. Так, наприклад, студенти-скульптори налаштовані виконувати частину завдань з альбому в об'ємі, що сприяє глибшому розумінню особливостей форми. Це особливо стосується завдань, розрахованих для виконання протягом року (фігура чи напівфігура скелету із пошаровим показом м'язових систем). Студенти-графіки із задоволенням пробують себе в різноманітних графічних техніках, що синхронізує викладання пластичної анатомії із завданнями спецдисциплін. Живописці намагаються пробувати свої сили в м'якому матеріалі та кольорі, приділяючи особливу увагу освітленості і тону. Дизайнери, сценографи й реставратори експериментують з моделюванням у картоні, пластику, папері, чи навіть у техніці оригамі. Вони також створюють GIF-анімації та 3D-моделі.

Сподіваємося, що результатом повільних, але послідовних і системних змін у практиці викладання пластичної анатомії в НАОМА стане покращення якості студентських робіт.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. На основі аналізу архіву студентських рисунків з пластичної анатомії було виявлено такі загальні проблеми: недостатній досвід малювання з натури, труднощі з масштабуванням, фрагментарне мислення, неможливість цілісного сприйняття форми, помилки у пропорціях, надмірна зосередженість на окремих частинах об'єкта, а також зниження зацікавленості до тонального рисунка.

Як шляхи вирішення цих проблем зазначено активізацію інтересу до дисципліни через оновлення робочого простору, його насичення новими матеріалами та застосування сучасних технологій, уважне ставлення до рівня усвідомлення студентами дисципліни й пропонування матеріалу з відповідною складністю. Важливим вбачається модернізація структури викладання зі зменшенням уніфікованих завдань та створення завдань відповідно до спеціалізації студентів.

Результати дослідження не є остаточними, проте вже на цьому етапі вони можуть бути використані для створення та оновлення підручників, методичних посібників, навчальних програм.

Список використаних джерел

1. Мельничук А. Анатомічна колекція кабінету пластичної анатомії Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. *Науковий журнал «Художня культура. Актуальні проблеми»*. 2022. № 18(1), С. 43–49.
2. Мельничук А. Історичний розвиток та становлення методики викладання дисципліни «пластична анатомія» у національній академії образотворчого мистецтва і архітектури. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35, том 3. С. 51–59.
3. Піскунов Є. Викладання пластичної анатомії в національній академії образотворчого мистецтва і архітектури: інноваційні методи та мультимедійна форма навчання. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*. 2023. № 33. С. 210–216.
4. Кошуба-Вольвач О. Педагогічні програми з «Фортеху». Огляд авторських концепцій та їх аналіз. *Сучасне мистецтво. Науковий збірник*. 2008. Вип. V. С. 191–211.
5. Наконечна Л. Історія реформ Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури. *Курбасівські читання*. 2017. № 12. С. 34–43.
6. Сухенко В., Засипкін, О. Академічний рисунок в умовах дистанційного навчання. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*. 2020. №29. С.72–78.
7. Ковальчук О. Про дискусії в академічному середовищі НАОМА щодо питань художньої освіти та мистецьких тенденцій другої половини хх століття. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*, 2019. № 28. С. 180–186.
8. Ясенів О. Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Формування художньо-естетичних компетентностей у студентів-художників у процесі навчання в ЗВО. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. №4.С. 81–88.
9. Сабакарь С. Соціокультурні чинники формування образу людини в мистецтві. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*, 2022. № 32. С. 125–130.
10. Наконечна Л. Проти кафедри сучасного мистецтва. Prostory. URL: <https://prostory.net.ua/ua/krytyka/505-proty-kafedry-suchasnoho-mystetstva> (дата звернення: 10.09.2024).

11. Мельничук А., Яковенко, А. Наповнення колекції кабінету пластичної анатомії НАОМА остеологічними матеріалами з фондів інституту археології нан україни. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*, 2023. № 34. С. 120–126.
12. Бахтіна Г. Інформатизація суспільства та проблема «кліпового мислення». URL: <https://kpi.ua/1102-7> (дата звернення: 10.11.2024).

References

1. Melnychuk, A. (2022). Anatomichna kolektsiia kabineta plastychnoi anatomii Natsionalnoi akademii obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury [Anatomic Collection of the Cabinet of Plastic Anatomy at the National Academy of Fine Arts and Architecture]. *Naukovyi zhurnal "Khudozhnia kultura. Aktualni problemy" – Scientific Journal "Art Culture. Actual Problems"*, 18(1), 43–49 [in Ukrainian].
2. Melnychuk, A. (2021). Istorychnyi rozvytok ta stanovlennia metodyky vykladannia dystsypliny "plastychna anatomiiia" u Natsionalnii akademii obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury [Historical Development and Formation of the Teaching Methodology of "Plastic Anatomy" at the National Academy of Fine Arts and Architecture]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues in Humanities*, 35(3), 51–59 [in Ukrainian].
3. Piskunov, Ye. (2023). Vykladannia plastychnoi anatomii v Natsionalnii akademii obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury: innovatsiini metody ta multymediina forma navchannia [Teaching Plastic Anatomy at the National Academy of Fine Arts and Architecture: Innovative Methods and Multimedia Teaching]. *Zbirnyk naukovykh prats "Ukrainska akademiia mystetstva" – Collection of Scientific Works "Ukrainian Academy of Art"*, 33, 210–216 [in Ukrainian].
4. Koshuba-Volvach, O. (2008). Pedahohichni prohramy z "Fortekhu": ohliad avtorskikh kontseptsii ta yikh analiz [Pedagogical Programs on "Fortekhu": Overview of Author's Concepts and Their Analysis]. *Suchasne mystetstvo. Naukovyi zbirnyk – Modern Art. Scientific Collection*, 5, 191–211 [in Ukrainian].
5. Nakonechna, L. (2017). Istoriia reform Natsionalnoi akademii obrazotvorchoho mystetstva ta arkhitektury [History of Reforms at the National Academy of Fine Arts and Architecture]. *Kurbasivski chytannia –Kurbas Readings*, 12, 34–43 [in Ukrainian].
6. Sukhenko, V., & Zasytkin, O. (2020). Akademichnyi rysunok v umovakh dystantsiinoho navchannia [Academic Drawing in Distance Learning Conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats "Ukrainska akademiia mystetstva" – Collection of Scientific Works "Ukrainian Academy of Art"*, 29, 72–78 [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, O. (2019). Pro diskusii v akademichnomu seredovyschi NAOMA shchodo pytan khudozhnoi osvity ta mystetskykh tendentsii druhoi polovyny XX stolittia [Discussions in the Academic Environment of NAFAA on Issues of Art Education and Artistic Trends in the Second Half of the 20th Century]. *Zbirnyk naukovykh prats "Ukrainska akademiia mystetstva" – Collection of Scientific Works "Ukrainian Academy of Art"*, 28, 180–186 [in Ukrainian].
8. Yasenyev, O. (2023). Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia: formuvannia khudozhno-estetychnykh kompetentnosti u studentiv-khudozhnykiv u protsesi navchannia v ZVO [Visual Art, Decorative Art, Restoration: Formation of Artistic and Aesthetic Competencies in Art Students During University Training]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Cultural and Arts Leadership*, 4, 81–88 [in Ukrainian].
9. Sabakar, S. (2022). Sotsiokulturni chynnyky formuvannia obrazu liudyny v mystetstvi [Sociocultural Factors in Forming the Image of a Person in Art]. *Zbirnyk naukovykh prats "Ukrainska akademiia mystetstva" – Collection of Scientific Works "Ukrainian Academy of Art"*, 32, 125–130 [in Ukrainian].
10. Nakonechna, L. (2024). Proty kafedry suchasnoho mystetstva [Against the Department of Contemporary Art]. *Prostory*. Retrieved from: <https://prostory.net.ua/ua/krytyka/505-proty-kafedry-suchasnoho-mystetstva> (accessed 10.09.2024) [in Ukrainian].
11. Melnychuk, A., & Yakovenko, A. (2023). Napovnennia kolektsii kabineta plastychnoi anatomii NAOMA osteolohichnymy materialamy z fondiv Instytutu arkhelohii NAN Ukrainy [Replenishment of the Collection of the Plastic Anatomy Cabinet at NAFAA with Osteological Materials from the Funds of the Institute of Archaeology of NAS of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats "Ukrainska akademiia mystetstva" – Collection of Scientific Papers "Ukrainian Academy of Art"*, (34), 120–126 [in Ukrainian].
12. Bakhtina, H. (2024). Informatyzatsiia suspilstva ta problema «klipovoho myslennia» [Informatization of Society and the Problem of "Clip Thinking"]. Retrieved from: <https://kpi.ua/1102-7> (accessed 10.11.2024) [in Ukrainian].

Подано до редакції 10.09.2024